

Συνέντευξη της Elizabeth Lange στον Αλέξη Κόκκο

στο πλαίσιο της Παγκόσμιας Συνδιάσκεψης
"What's the point of Transformative Learning",
Αθήνα 27-29 Ιουνίου 2014

Απομαγνητοφώνηση-Μετάφραση: Μπόζνου Πηνελόπη

Η Elizabeth Lange είναι αναπληρώτρια καθηγήτρια στο τμήμα Εκπαίδευσης Ενηλίκων του St. Francis Xavier University. Έχει εργαστεί για πάνω από 30 χρόνια ως εκπαιδευτρια σε φορείς τυπικής κι άτυπης εκπαίδευσης. Τα ερευνητικά της ενδιαφέροντα επικεντρώνονται κυρίως στη Μετασχηματίζουσα Μάθηση, στις παιδαγωγικές για την κοινωνική αλλαγή και στην εκπαίδευση ενηλίκων για την αειφόρο ανάπτυξη.

Αλέξης Κόκκος: Έχουμε τη χαρά να παίρνουμε συνέντευξη από την Elizabeth Lange, η οποία έχει δουλέψει για πολλά χρόνια και σε βάθος σε θέματα σχετικά με τη Μετασχηματίζουσα Μάθηση. Σας ευχαριστούμε πάρα πολύ που μας παραχωρείτε αυτή τη συνέντευξη, για τους συναδέλφους και τους φοιτητές μας.

Elizabeth Lange: Σας ευχαριστώ! Είναι και δική μου χαρά!

A.K.: Λοιπόν, σύμφωνα με την εμπειρία σας σχετικά με τη Μετασχηματίζουσα Μάθηση, βλέπετε κάποια ιδιαίτερη ανάπτυξη στον τομέα τα τελευταία χρόνια, κάποιες συνεισφορές ή εξελίξεις ιδεών;

E.L.: Αυτό που προτείνω είναι ένα είδος διάκρισης μεταξύ μιας «πρώτης γενιάς» θεωριών και των θεωριών που έχουν αναπτυχθεί μετά από αυτές, με τον Mezirow να είναι ο κύριος θεωρητικός της Μετασχηματίζουσας Μάθησης. Πιο συγκεκριμένα, πιστεύω ότι η προσέγγισή του σχετικά με το μετασχηματισμό των αντιλήψεων (perspective transformation) είναι η κεντρική αλλά πολλοί από εμάς αναφερόμαστε και σε άλλες θεωρίες που μπορούν να την εμπλουτίσουν όπου χρειάζεται.

Θεωρώ συνεπώς ότι η προσέγγιση του Freire για την κριτική συνειδητοποίηση (conscientization) και τη χειραφετητική μάθηση, όπως και η ψυχαναλυτική προσέγγιση, δείχνουν τα αρχικά στάδια της διατύπωσης των θεωριών. Σίγουρα, και οι πιο σύγχρονες εξελίξεις παρουσιάζουν μεγάλο ενδιαφέρον. Μπορούμε να βρούμε πολύ πρώιμα στάδια διαμόρφωσης θεωρίας στην μετά-αποικιακή σκέψη, η οποία νομίζω ότι γενικά ακολουθεί την πορεία της κοινωνικής θεωρίας γενικά.

Βέβαια ακόμα γίνεται λόγος για προσεγγίσεις πνευματικές (spiritual), ίσως ιδέες σχετικά με την προσευχή, φεμινιστικές, για τη σχέση του φύλου με τη Μετασχηματίζουσα Μάθηση, που νομίζω ότι είναι μια νέα περιοχή, οικολογικές, για τη θεωρία της πολυπλοκότητας, για τη θεωρία του χάους. Πιστεύω ότι όλα αυτά αρχίζουν να μετατοπίζουν το ενδιαφέρον στις σύγχρονες προσεγγίσεις, που προκύπτουν από τις αρχικές θεωρίες ή από τους περιορισμούς που έχουν προκύψει από τη θεωρία. Είναι εύκολο στα αρχικά στάδια μίας θεωρίας να «ξεγελαστείς» και να μείνεις εντός των ορίων και των περιορισμών της, νομίζω όμως ότι οι νέες ιδέες

για τη Μετασχηματίζουσα Μάθηση αρχίζουν να επεκτείνουν το εύρος ερμηνείας των διαδικασιών μετασχηματισμού ενός ενήλικα.

Πιστεύω λοιπόν ότι είναι πολύ ενδιαφέρον και μπορούμε να αντλήσουμε ιδέες από έναν αριθμό θεωριών, όπως άλλωστε τείνουμε να κάνουμε ως εκπαιδευτές. Πρέπει όμως να είμαστε προσεκτικοί στην επιλογή μας, όπως επισημαίνω και στους φοιτητές μου, καθώς χρειάζεται να υπάρχει συνοχή μεταξύ όσων κάνουμε και του τρόπου με τον οποίο αντιλαμβανόμαστε τις διαδικασίες του μετασχηματισμού.

Ωστόσο, προσωπικά βλέπω τον εαυτό μου μέσα από πολλούς μετασχηματισμούς και στρέφομαι σε διαφορετικές θεωρίες κάθε φορά ώστε να εξηγήσω την εμπειρία μου, κάτι που παρατηρώ και σε όσους είχα τη χαρά να δουλέψω μαζί τους στο πλαίσιο της έρευνας πάνω στις δικές τους εμπειρίες, ότι δηλαδή σε διαφορετικές στιγμές διαφορετικές θεωρίες είναι κατάλληλες για ερμηνεία.

Το θεμέλιο της θεωρίας είναι όντως ο Mezirow, ο οποίος διαμόρφωσε τα στάδια κι έθεσε το πλαίσιο και τα βασικά στοιχεία της Μετασχηματίζουσας Μάθησης, θέτοντας γερές βάσεις της θεωρίας.

A.K.: *Ας σκεφτούμε την περίπτωση ενός νέου ατόμου που είναι εκπαιδευτής ενηλίκων ή φοιτητής της εκπαίδευσης ενηλίκων. Με ποια επιχειρήματα θα προτεινάμε σε αυτό το άτομο να ενστερνιστεί τη θεωρία ή τις πρακτικές της Μετασχηματίζουσας Μάθησης;*

E.L.: Λοιπόν, στην πραγματικότητα συμφωνώ με τον Mezirow στο ότι κληρονομούμε τόσα πολλά σχετικά με τις απόψεις και τις ιδέες μας από την οικογένειά μας και το πολιτιστικό μας περιβάλλον που ουσιαστικά μας διαμορφώνουν. Αυτό όμως που πρέπει ως ενήλικοι να κάνουμε είναι να συνειδητοποιήσουμε όλα αυτά τα διαφορετικά στοιχεία. Έτσι λοιπόν εγώ, κάνοντας ανασκόπηση της δικής μου βιογραφίας, σε διαφορετικές χρονικές στιγμές έχω αναρωτηθεί για διάφορα στοιχεία που αποδέχτηκα με διάφορους τρόπους. Νομίζω ότι αυτό πρέπει να κάνουμε ως ενήλικοι, να προσπαθούμε δηλαδή να κατανοήσουμε βαθιά τα πιστεύω μας και το αν έχουμε αποκρυσταλλωμένες ιδέες σχετικά με αυτά. Για να το πετύχουμε, πολύ συχνά πρέπει να έρθουμε σε διάλογο με άλλους, επομένως θεωρώ ότι ως εκπαιδευτές παίζουμε βασικό ρόλο σε αυτό.

Πηγαίνοντάς το ένα βήμα πιο πέρα, θα πω ότι δεν μπορούμε να έχουμε δημοκρατικές διαδικασίες, δημοκρατική κουλτούρα, παρά μόνο αν ο τρόπος με τον οποίο εκπαιδεύουμε είναι επίσης βαθιά δημοκρατικός. Κατά κάποιον τρόπο ως εκπαιδευτές προ-διαμορφώνουμε τύπους ιδανικών σχέσεων, πράγμα πολύ σημαντικό για την κοινωνία μας. Επομένως, εάν δεν συμπεριλαμβάνουμε στην εκπαίδευση τις δημοκρατικές αξίες, δεν πρέπει να περιμένουμε κι ότι η κοινωνία θα έχει τις προοπτικές της κοινωνικής αλληλεγγύης, της συλλογικής σκέψης, της επίτευξης του κοινού καλού. Η δουλειά μας ως εκπαιδευτές είναι ζωτικής σημασίας για την κοινωνία όπως την οραματιζόμαστε.

Ένα τρίτο στοιχείο είναι η κοινωνική δικαιοσύνη με την έννοια της διασφάλισης δεύτερης ευκαιρίας για όσους δεν είχαν αποκομίσει θετικές εμπειρίες από το εκπαιδευτικό σύστημα, ή είχαν περιθωριοποιηθεί, ή δεν είχαν πρόσβαση σε αυτό. Ως εκπαιδευτές ενηλίκων λοιπόν στόχος μας είναι να δουλέψουμε με αυτούς

που αποκαλώ «πληγωμένους (wounded)» εκπαιδευόμενους, άτομα που πληγώθηκαν πραγματικά από το εκπαιδευτικό σύστημα με κάθε τρόπο, είτε λόγω ρατσισμού, είτε λόγω διακρίσεων λόγω φύλου, είτε λόγω υποτίμησης της νοημοσύνης τους και διστάζουν να επιστρέψουν στην εκπαίδευση. Επομένως αισθάνομαι ότι ο ρόλος μας κατά κάποιον τρόπο είναι να βοηθήσουμε στην επούλωση αυτών των εκπαιδευτικών τραυμάτων ώστε οι εκπαιδευόμενοι να εμπλακούν στη διαδικασία μετασχηματισμού. Αυτό το έργο θεωρώ ότι είναι θεμελιώδες για τη δομή της κοινωνίας μας.

A.K.: *Ας περάσουμε τώρα στον «σκληρό πυρήνα» της Μετασχηματίζουσας Μάθησης. Πώς αντιλαμβάνεστε τις διαδικασίες μετασχηματισμού του συστήματος με το οποίο νοηματοδοτούμε την πραγματικότητα;*

E.L.: Οι άνθρωποι χρησιμοποιούμε σύμβολα, γλώσσα, και έχουμε κι αίσθηση του χρόνου. Αυτά λοιπόν είναι τα τρία στοιχεία που μας ορίζουν ως ανθρώπινα όντα. Θεωρώ λοιπόν ότι η διεργασία δημιουργίας νοήματος είναι πολύ σημαντική, γιατί μέσα από αυτή καθορίζουμε τον τρόπο με τον οποίο ενσωματώνουμε νέες έννοιες κι εμπειρίες στο εννοιολογικό μας πλαίσιο. Για παράδειγμα, μιλούσαμε νωρίτερα σήμερα σχετικά με τους φοιτητές μου που δουλεύουν πάνω στο μετασχηματισμό μέσα από τις συγκρούσεις. Παρατηρείται οι άνθρωποι να μεταβάλλουν τις αφηγήσεις τους, τις ιστορίες τους σχετικά με το πώς η διαμάχη τους πλήγωσε ή διέλυσε τη σχέση τους με ένα άλλο άτομο. Επομένως η ικανότητα να αποστασιοποιηθείς και να σκεφτείς κριτικά –αυτά είναι δύο πολύ σημαντικά στοιχεία, η κριτική σκέψη κι ο αναστοχασμός- δημιουργούν ένα είδος αναπλαισίωσης της άποψης για αυτό που συνέβη.

Νομίζω ότι η πρόκληση για εμάς ως εκπαιδευτές ενηλίκων της Μετασχηματίζουσας Μάθησης είναι να δημιουργήσουμε τις συνθήκες για τη Μετασχηματίζουσα Μάθηση και να μπορέσουμε να έχουμε πρόσβαση σε άλλους τρόπους σκέψης σχετικά με τα πράγματα, οι οποίοι εκθέτουν τα άτομα σε διάφορες ερμηνείες για το τι συμβαίνει, οι οποίες με τη σειρά τους συνδέουν την καθημερινότητά τους με αυτό που συμβαίνει στην ευρύτερη κοινωνία και στο χώρο εργασίας τους. Προσπαθούμε λοιπόν να κάνουμε αυτές τις συνδέσεις και να βοηθήσουμε τα άτομα να καταλάβουν μερικούς από τους λόγους για τους οποίους τους συμβαίνουν αυτά σε καθημερινή βάση: τι τα δομεί, τι τα δημιουργεί ποιες είναι οι συνθήκες τους. Μιλούσαμε πολύ για την οικονομική κρίση στην Ευρώπη και ιδιαίτερα στην Ελλάδα, την Ιρλανδία, και βέβαια για τον αντίκτυπο του νεοφιλελευθερισμού στην επαναδόμηση της εργασίας και των εκπαιδευτικών ιδρυμάτων η οποία παρατηρείται και στη Βόρεια Αμερική επίσης. Πώς λοιπόν μπορούμε να τα συνδέσουμε αυτά μεταξύ τους; Τα ζούμε καθημερινά αλλά δεν μπορούμε να τα συνδέσουμε με τις αιτίες τους.

Πιστεύω λοιπόν ότι ως εκπαιδευτές είναι πραγματικά κοινωνική μας ευθύνη να έχουμε πρόσβαση σε εναλλακτικούς τρόπους κατανόησης και να τους κοινοποιούμε στους εκπαιδευόμενούς μας μέσα από τη συζήτηση και το διάλογο, ώστε να δούμε αν έχουν ερμηνευτική ισχύ γι' αυτούς. Συχνά είναι πολύ ενθουσιασμένοι όταν συναντούν νέες ιδέες που μπορούν να εξηγήσουν. Νιώθουν ότι έχουν δύναμη, συχνά λένε ότι ένιωσαν σα να έσπασαν ένα τζάμι που τους εμπόδιζε να καταλάβουν τι συμβαίνει. Αυτό νομίζω ότι είναι συναρπαστικό. Στις

μέρες μας υπάρχει πολύς πόνος στην κοινωνία μας και είναι δική μας ευθύνη να βοηθήσουμε να αντιμετωπιστεί. Από εκεί πρέπει να ξεκινήσουμε, είναι μία πολύ σημαντική ιστορική στιγμή για να εκπαιδευτούμε, να βοηθήσουμε τους ανθρώπους να κατανοήσουν τι συμβαίνει και να ενεργοποιηθούν ως πολίτες, να νιώσουν ότι μπορούν να κάνουν τη διαφορά. Πραγματικά πιστεύω λοιπόν ότι είναι μια πολύ σημαντική στιγμή αυτή, τώρα!

A.K.: Πριν από μερικά χρόνια ο Peter Jarvis σε μία συνέντευξη, όταν ρωτήθηκε ποια είναι τα βασικά χαρακτηριστικά ενός εκπαιδευτή ενηλίκων, είπε ότι το κυριότερο είναι να είναι καλός άνθρωπος. Κι εξήγησε λέγοντας ότι «θα πρέπει να είμαστε υπηρέτες των εκπαιδευομένων μας, όχι αφέντες». Συμφωνείτε με αυτό;

E.L.: Ναι, συμφωνώ με αυτό και με την υπεύθυνη πρακτική απέναντι στην κοινωνία. Εδώ και πολλές δεκαετίες έχω επίγνωση του ότι οι κοινωνικές συνθήκες υπό τις οποίες διδάσκουμε αλλάζουν διαρκώς και χρειάζεται πάντα να έχουμε επίγνωση των συνθηκών κάτω από τις οποίες έρχονται σε εμάς οι εκπαιδευόμενοί μας. Επομένως, ανάλογα με το εάν έχω να κάνω με μία ομάδα εκπαιδευτών ενηλίκων μεταναστών, ή διαμεσολαβητών σε γραφεία κοινωνικο-πολιτισμικών οργανώσεων, με κοινωνικούς λειτουργούς, ή με αστυνομικούς ή στρατιωτικούς υπαλλήλους, είναι σημαντικό να έχω κατανοήσει το πλαίσιο από το οποίο έρχονται οι εκπαιδευόμενοι και να επικοινωνώ μαζί τους σε ανθρώπινο επίπεδο. Με αυτόν τον τρόπο ερμηνεύω αυτό που είπε ο Peter Jarvis. Επίσης, με το να είσαι παρών, να μπορείς να νιώσεις τον πόνο των ανθρώπων και να εμπλέκεσαι πραγματικά στα ζητήματα που προκύπτουν στην εκπαίδευση ενηλίκων, όταν για παράδειγμα αναζητούν τρόπους να βελτιώσουν την πρακτική τους.

Νομίζω, συνεπώς, ότι χρειάζεται να διαφυλάσσουμε τον εκπαιδευτικό χώρο και θεωρώ πολύ σημαντικό να δημιουργήσουμε ένα «ιερό», ένα καταφύγιο, ώστε οι εκπαιδευόμενοι να νιώθουν την ασφάλεια να δοκιμάζουν νέες ιδέες, να σκέφτονται διεξοδικά και να κάνουν διάλογο. Έναν χώρο όπου δεν θα νιώθουν άβολα, θα μιλούν για νέες ιδέες και έπειτα θα επιστρέφουν σπίτι τους και θα τις συζητούν με τις οικογένειες ή τους φίλους τους κι όταν έρχονται πάλι θα μοιράζονται τις εμπειρίες τους. Να είναι ένας χώρος μέσα στον οποίο οι άνθρωποι θα μπορούν να αναπτυχθούν. Εγώ, ως εκπαιδευτρια, έρχομαι στο εκπαιδευτικό περιβάλλον με κάποια σχέδια και εμπειρίες, αλλά ξέρω ότι η πραγματική μάθηση συντελείται σε βάθος, πέρα από οτιδήποτε έχω σχεδιάσει. Επομένως, ο σχεδιασμός πρέπει να μένει ανοιχτός σε κάποιο βαθμό ώστε να επιτρέπει την ανάπτυξη του διαλόγου και τη διατύπωση των ερωτήσεων και την επαφή με νέες ιδέες. Ο εκπαιδευτικός χώρος να είναι ένα μέρος όπου οι εκπαιδευόμενοι θα εξελισσονται και θα αποκτούν την κατάλληλη γλώσσα ώστε να εκφράσουν τις ιδέες τους. Έτσι, κατά κάποιον τρόπο συντελείται μια αλλαγή στην κοινωνία.

Έκανα μια μακροχρόνια έρευνα, για πάνω από 10 χρόνια, σε εκπαιδευόμενους και μπόρεσα να δω πώς τους επηρέασαν αυτές οι ιδέες. Είναι πολύ ενδιαφέρον να βλέπεις ως εκπαιδευτής αυτές τις ιδέες να παίρνουν μορφή στις ζωές των ανθρώπων και να τις μεταφέρουν σε άλλους. Επομένως, νομίζω ότι είναι πολύ σημαντικό να διαφυλάττεις τον εκπαιδευτικό χώρο ή να δημιουργείς ένα χώρο που επιτρέπει αυτή τη διάδραση, όπως επίσης το να δημιουργείς ένα χώρο όπου τα άτομα αποδέχονται τις διαφορές τους, κοινωνικές, φύλου, εθνικο-

πολιτιστικές, φυλετικές. Οι άνθρωποι πολλές φορές δεν αναφέρονται σε αυτά τα θέματα σε συνηθισμένες κοινωνικές περιστάσεις, αλλά όταν αναπτύσσουν δεσμούς και βλέπουν ο ένας τον άλλο ως συνάνθρωπο πιστεύω ότι δημιουργείται μια κοινωνία με μεγαλύτερη αποδοχή του συνανθρώπου, όπου βλέπουμε ο ένας τον άλλον σε ανθρώπινο επίπεδο. Αυτό αποτελεί μεγάλη αλλαγή στο επίπεδο των ανθρώπινων σχέσεων αλλά και στις εκπαιδευτικές εμπειρίες.

Αυτή είναι η μεγαλύτερη ανταμοιβή του να είσαι εκπαιδευτής της Μετασχηματίζουσας Μάθησης, το να δημιουργείς δηλαδή τις συνθήκες για να συντελεστεί αυτό. Δεν είναι εύκολο, υπάρχουν αντιστάσεις, υπάρχουν άτομα που μερικές φορές θυμώνουν, συγκρούονται, αλλά νομίζω ότι η διαχείριση αυτών των καταστάσεων είναι μέρος των ικανοτήτων που πρέπει να αναπτύξουμε ώστε να εμπλέκουμε τους εκπαιδευόμενους μας σε βαθιά ανθρώπινο επίπεδο.

A.K.: *Και τώρα μία πιο προσωπική ερώτηση. Μέσα στο θεωρητικό σας πλαίσιο, ποια θεωρείτε ως τα πιο βασικά στοιχεία; Τι από τη θεωρία σας έχει εμπνεύσει στη ζωή σας;*

E.L.: Λοιπόν, νομίζω ότι ήταν η πρώτη μου εμπειρία σχετικά με τη Μετασχηματίζουσα Μάθηση. Όταν μετά τα 20 πήγα στο Περού, όπου ήρθα σε επαφή με απελευθερωτικούς θεολόγους και τον Freire. Το γεγονός αυτό πραγματικά άλλαξε τις ιδέες μου καθώς προερχόμουν από μία οικογένεια λευκών της μεσαίας τάξης, με καναδικό υπόβαθρο και πολύ διαφορετική πραγματικότητα. Η έρευνα πάνω στην εξουσία είναι πραγματικά βασική στο πώς αντιλαμβάνομαι το ρόλο μου ως εκπαιδευτρια. Προσπαθώ συνεχώς να βοηθώ τους εκπαιδευόμενους να κατανοούν τον τρόπο με τον οποίο η εξουσία αντιμετωπίζεται μέσα από όλες μας τις σχέσεις και να αποκτήσουν την υπευθυνότητα να τη διαχειριστούν. Αυτό μπορεί να γίνει με πολλούς τρόπους και νομίζω ότι είναι πολύ βασικό κομμάτι.

Ένα άλλο στοιχείο είναι να είσαι σε θέση ως εκπαιδευτής να προκαλέσεις πραγματικά αυτό που ο Freire αποκαλεί την «οριακή κατάσταση» (the limit situation), όπου αντιλαμβανόμαστε ότι περιοριζόμαστε από ορισμένες καταστάσεις, για παράδειγμα τον χρόνο που επενδύουμε στη δουλειά μας επιθυμώντας να κάνουμε τη διαφορά στην κοινωνία. Υπάρχουν επίσης περιορισμοί στο να μιλήσουμε ανοιχτά, να αναφερθούμε σε ηθικά ζητήματα, σε διαμάχες για ηθικά ζητήματα που προκύπτουν στο χώρο εργασίας, στην πολιτική, στην οικονομία κι ακόμα και στις οικογένειές μας όπου οι άνθρωποι συγκρούονται για θέματα ηθικής. Έχουμε την υποχρέωση να εξετάσουμε και αυτά τα θέματα επίσης.

Θεωρώ λοιπόν ότι η εξουσία και η ανάλυση της εξουσίας είναι πραγματικά σημαντική, ώστε να γίνουν αυτές οι συνδέσεις με πολλούς τρόπους, συμπεριλαμβάνοντας πάντα την προσωπική μας βιογραφία στην πολιτική και οικονομική ανάλυση. Αυτά λοιπόν είναι βασικά στον τρόπο σκέψης μου. Αυτές οι ιδέες προκύπτουν από την Κριτική Παιδαγωγική και τη Σχολή της Φρανκφούρτης και με έχουν κυρίως επηρεάσει στην εξέλιξή μου ως ερευνήτρια.

Έπειτα, σε σχέση με τη Μετασχηματίζουσα Μάθηση κι εξετάζοντάς την από παιδαγωγικής άποψης ως εκπαιδευτρια ενηλίκων, διαβάζοντας κι ερευνώντας τις ιδέες του Mezirow και των σχετικών με αυτόν θεωρητικών απέκτησε μεγάλη σημασία για μένα ο ρόλος του περιβάλλοντος, καθώς άρχισα να συνειδητοποιώ ότι εμείς οι άνθρωποι είμαστε οι περισσότερο σωβινιστές ανάμεσα στα είδη. Έχω

αρχίσει να καταλαβαίνω ανατρέχοντας στις εμπειρίες που είχα ως παιδί ότι, αντίθετα με ότι πιστεύουμε, δεν είμαστε διαχωρισμένοι. Είμαστε πολύ βαθιά συνδεδεμένοι, με συνδετικό ιστό τα φυσικά φαινόμενα και τα άλλα είδη. Όταν η οικογένειά μου μετακόμισε από μία αγροτική σε μία αστική περιοχή χάσαμε πολλές από αυτές τις συνδέσεις. Επομένως, η προσπάθεια να φέρουμε τους ανθρώπους πίσω σε αυτούς τους δεσμούς είναι πολύ εύστοχη και νομίζω ότι η θεωρία των ζωντανών συστημάτων, η θεωρία της επιστημολογίας των ιθαγενών, η θεωρία της πολυπλοκότητας, η θεωρία του χάους έχουν παίξει ρόλο στην περαιτέρω ανάπτυξη των ιδεών μου.

Αυτά τα στοιχεία λοιπόν προσπάθησα να περάσω στους ανθρώπους σα συνολική εμπειρία, τη φυσικότητά, την αισθητοποίηση της καθημερινής εμπειρίας αλλά και τους δεσμούς της με το πνεύμα και το νου. Ότι δηλαδή το μυαλό δεν είναι μόνο στο κεφάλι. Είναι σε όλο μας το σώμα κι ανάμεσά μας, σε όλες μας τις σχέσεις. Να αντιληφθούμε ότι στην πραγματικότητα είμαστε ένα βαθιά δεμένο σύνολο, δεν είμαστε άτομα, δεν είμαστε οριοθετημένοι από το δέρμα μας. Επεκτεινόμαστε έξω από αυτό, μέσα στο ενεργειακό πεδίο που μας ενώνει όλους. Αυτή η άποψη γίνεται δεκτή διαφορετικά από κάθε άτομο, κάποιοι δυσκολεύονται, αλλά εγώ το θεωρώ πολύ ενδιαφέρον. Αυτό είναι το σημείο στο οποίο έχει φτάσει η σκέψη μου ως τώρα.

A.K.: Εκτιμώ αυτή την ολιστική προσέγγιση! Έχω μία τελευταία ερώτηση. Το θεωρητικό πλαίσιο της Μετασχηματίζουσας Μάθησης έχει αναπτυχθεί κατά κύριο λόγο από Βορειοαμερικάνους μελετητές. Τι πιστεύετε για τη συνεισφορά ή για την πιθανή συνεισφορά στο μέλλον των Ευρωπαϊών μελετητών στην ανάπτυξη της θεωρίας και πράξης της Μετασχηματίζουσας Μάθησης;

E.L.: Θεωρώ ότι είναι απολύτως σημαντική κι ότι πρέπει να εμπλακούν και άλλοι ερευνητές από τη Λατινική Αμερική και την Αφρική και την Νοτιοανατολική Ασία. Πιστεύω όμως ότι αυτός ο διάλογος που είχαμε στην πρώτη συνάντηση αυτού του δικτύου αποτέλεσε πηγή έμπνευσης, επειδή εξετάζουμε πολλά θέματα. Πρώτα απ' όλα βλέπουμε σημαντικά πρότυπα εκπαιδευτικής και οικονομικής πολιτικής από όλες τις χώρες. Νομίζω ότι αυτό μας επιτρέπει να έχουμε μια πιο συλλογική ανταπόκριση, πράγμα πολύ σημαντικό στο διάλογό μας. Το δεύτερο είναι ότι υπάρχουν τόσο διαφορετικοί θεωρητικοί συνδυασμοί από τους οποίους αντλούμε ιδέες και ήταν πολύ ευχάριστο το γεγονός ότι συναντηθήκαμε με όλους τους συμμετέχοντες εδώ για να δούμε τις αντιλήψεις τους, τις θεωρίες από τις οποίες προέρχονται οι ιδέες τους, τις μελέτες που διεξάγουν. Για παράδειγμα, πιστεύω ότι μια βασική διαφορά είναι αυτό που διάβασα από τον Linden West σχετικά με την αυτοβιογραφική αλλαγή (autobiographical shift), κάτι που δεν αναφέρουν οι Βορειοαμερικάνοι θεωρητικοί. Αυτό λοιπόν είναι συναρπαστικό επειδή μας δίνει ακόμα μία περιοχή για να εξερευνήσουμε και να αναπτυχθούμε θεωρητικά.

Επίσης, πιστεύω ότι η αμερικανική ανάπτυξη της θεωρίας είναι πολύ πραγματιστική, προέρχεται από την πραγματιστική φιλοσοφία κι επομένως έχει το σύστημα αναφοράς της. Νομίζω λοιπόν ότι πρέπει να καταρρίψουμε αυτά τα συστήματα αναφοράς ώστε να ακούμε την εκπαιδευτική πραγματικότητα των άλλων ανθρώπων, αλλά και να δούμε τις διάφορες θεωρίες οι οποίες χρησιμοποιούνται για να γίνει κατανοητό αυτό που συμβαίνει. Εάν ξεπεράσουμε

αυτά τα συστήματα αναφοράς, νομίζω ότι θα μπορέσουμε να ανταποκριθούμε πιο δυναμικά σε ό,τι συμβαίνει γύρω μας.

Συνεπώς, πιστεύω ότι το Ευρωπαϊκό Δίκτυο για τη Μετασχηματίζουσα Μάθηση και η ανάπτυξη αυτού του Δικτύου είναι εξαιρετικής σημασίας. Και νομίζω ότι αυτό που προκύπτει επίσης μέσα από τις συζητήσεις είναι ότι διατυπώνονται ερωτήσεις σχετικές με τις ρίζες της Μετασχηματίζουσας Μάθησης. Για παράδειγμα, ποιος μπορεί να αξιολογήσει εάν κάποιος έχει ολοκληρώσει την πορεία μετασχηματισμού του; Είναι υποκειμενικό ή υπάρχουν αντικειμενικά κριτήρια; Αυτές είναι κάποιες βασικές σκέψεις σχετικά με τα θεμέλια της Μετασχηματίζουσας Μάθησης που μπορεί να μας δώσουν νέες προοπτικές να ακολουθήσουμε. Είμαι πολύ χαρούμενη που είμαι εδώ, που μίλησα με εσάς και που συζήτησα με όλους τους συναδέλφους εδώ.

A.K.: *Και για εμάς ήταν μεγάλη μας χαρά να σας έχουμε εδώ και να συζητήσουμε μαζί σας. Σας ευχαριστούμε για αυτή τη συνέντευξη η οποία σας διαβεβαιώνω ότι θα μας φανεί πολύ χρήσιμη!*

E.L.: Σας ευχαριστώ κι εγώ! Η συζήτηση με όλους εδώ ήταν πολύ σημαντική εμπειρία!